

Kovács András Bálint

A magyar film „aranykora”: a 60-as évek filmes kánonja¹

■ A magyar filmtörténetben, ahogy a művészetek történetében általában, vannak kiemelkedő korszakok, amikor rövidebb-hosszabb idő alatt a jelentős művek aránya megnő, amikor korszakalkotó művek sokasága születik, és talán ezek hatására a kisebb mesterek is főműveket hoznak létre. Hogy mi az oka ezeknek az „aranykoroknak”, általánosságban nem lehet megmondani, de annyi valószínű, hogy ebben a társadalmi tényezők legalább annyira fontosak, mint a művészettörténetiek. De, legalábbis, ha keresünk ilyen okokat, biztosan fogunk is találni. Az „aranykorokat” gyakran csak utólag látjuk ilyennek, sokszor érezzük, hogy „aranykorban” élünk, de utólag a jelentősnek látszó művek leértékelődnek, és az „aranykor” belesimul a lapos hétköznapokba. Az utókor kánonja kíméletlen: az ő ízlésüket már nem befolyásolják személyes és társadalmi tényezők, tekintélyek és félelmek. Az utókor csak azt nézi, olvassa vagy hallgatja, ami neki is mond valamit, a pusztá hagyományörzésnek csak szubkulturális vagy politikai szinten van jelentősége. Ha azonban az adott történelmi korban élők és az utókor kanonizálása is egyetért az adott kor kiemelkedő jellegével, biztosak lehetünk benne, hogy valami fontos történt akkor.

A magyar filmtörténetben a 60-as évek ilyen „aranykornak” látszott már a maga idejében is, és ez az értékelés évtizedek óta tartja magát. Szinte megszámlálhatatlan a magyar kulturális sajtóban „a 60-as évek aranykora” szóösszetétel előfordulása, amely a 60-as évek végétől egész a mai napig állandó jelzőként tapad ehhez a korszakhoz. Érdekes ezért közelebbről megvizsgálni, milyen kritériumok és milyen filmek alapján alakult ki és maradt fenn a filmes és a tágabb kulturális közvéleményben a „60-as évek aranykorának” filmtörténeti képzete.

A „60-as évek” a filmtörténetben az intellektuális szerzői film kibontakozásának korszaka volt, amelyet az „új hullámok” névvel is szoktak említeni, és ennyiben az „aranykor” kifejezés általánosságban egyfajta megújulásnak, ennek a filmtípusnak a felvirágzását, nagy,

programadó műveinek, legfőbb mintáinak a megszületését jelenti. Ugyanakkor tény, hogy a magyar film ebbe a filmtörténeti folyamatba csak viszonylag későn csatlakozott, és nemzetközileg számottevően csak Jancsó Miklós vette ki a részét ennek a folyamatnak az alakításából. Az irányadó európai „új hullámok” fél évtizeddel korábban jelentek meg, a lengyel filmművészet stilisztikai-tematikai megújulása ezzel egyidejű, a csehszlovák „új hullám” pár évvel később követte, míg Magyarországon, lényegében a német új hullámmal egy időben, csak a 60-as évek közepétől számíthatjuk az új filmművészeti stílus kialakulását.

Mikor kezdődik a magyar film „aranykora”? A kifejezés értékelő természetéből adódik, hogy inkább utólagos visszatekintő írások használják, épp ezért annál értékesebbek a kortárs említések. Az utólagos visszatekintő írásokra jellemző, hogy minél távolabb vannak a korszaktól, annál általánosabb korszakmegjelölésként használják a kifejezést, sokszor csak a „60-as évek aranykora” formában.² Jellemző továbbá a kifejezésre, hogy inkább kulturális közhelyként vagy hívószóként funkcionál, mintsem komoly korszakmegjelölésként, amit mutat, hogy szakfolyóiratokban (*Filmvilág*, *Filmkultúra*) szinte kizárólag az „úgynevezett” megszorítással együtt szerepel. Idézőjel vagy megszorítás nélkül elsősorban a nem szakmai sajtóban találkozni vele.

Az első alkalom, hogy ez a kitétel előfordul, 1961-re tehető, amikor is Ranódy László a *Film, Színház, Muzsika* című hetilapnak adott interjújában arról beszél, hogy „érnek a feltételei” a magyar film aranykorának, „amiről mindannyian álmodozunk”.³ Legközelebb 1967-ben találkozunk ezzel a kifejezéssel, amikor a *Képes Újság* beszámol a harmadik pécsi film-szemléről. A cikk szerint „az utóbbi évek sikeres filmjei talán előhírnökei annak, hogy kibontakozóban van a magyar film aranykora.”⁴ Ennek az írásnak az alapján szinte biztosan állíthatjuk, hogy a „magyar film aranykora” kritikai formula *post*

quem dátuma 1967, hiszen a szöveg nem mint bevett, közkeletű kifejezésre hivatkozik, hanem mint esetleg a jövőben bekövetkező korszakra. A hivatkozott filmek közül a legkorábbi bemutatója 1965-ben volt (*Álmodozások kora*), a többi 1966-os és 1967-es. A korszak tehát döntően az 1966-ban bemutatott filmek alapján kapja meg ezt az elnevezést. Sokkal későbből azonban találhatjuk az „aranykornak” jelentősen szűkebb értelmezését is. Például a *Magyar Nemzet* 2014-ben azt írja Kósa Ferenc *Tízezer nap* című filmje kapcsán, hogy „ekkortól datálhatjuk a magyar film aranykorát”.⁵ Ez az értelmezés bizonyosan nincs összhangban a korabeli és a legtöbb későbbi felfogással, amelyek akár 1963-as filmeket is ide sorolnak, de kétségtelen, hogy a korhoz legközelebb álló reflexiók leggyakrabban az 1965–66-os időszakot jelölik meg mint kezdetet.

Ezt támasztja alá egy másik megnevezés, az „új hullám” előfordulása is a magyar filmmel kapcsolatban. Jóllehet ez a kifejezés nem tartalmazza az „aranykor” kifejezésben foglalt értékelést, mégis nyilvánvalóan ugyanarra a filmtörténeti jelenségre vonatkozik. A kortárs megnyilvánulások közül egy Nemeskürty István-interjú tűnik a legfontosabbnak, hiszen Nemeskürty a korszak egyik legfontosabb vezetője volt, akinek a műhelyéből számos új kezdeményezés indult el. 1964 elején ezt nyilatkozta: „[a csoportvezetők] Sok jó filmet szeretnének készíteni és sok fiatal rendezőt foglalkoztatni, mert ezzel a magyar film új hulláma teremődne meg.”⁶ Tehát 1964-ben nem beszéltek még új hullámról a magyar film kapcsán, következésképp „aranykorról” sem, ami tovább erősíti az „aranykor” 1965–66-os kezdeti dátumát.

Meddig tartott az „aranykor”?

A korabeli sajtómegnyilatkozások alapján nyilvánvaló, hogy ez a megújulás, illetve a megújulás „aranykorként” való értékelése nem tartott nagyon hosszú ideig. A *Népszabadság* 1970. május 17-i száma már arról ír, hogy „Nem a magyar film aranykorát éljük, de talán még stagnálás sincs...”⁷ Mivel a cikk az év tavaszán jelent meg, a válságjelenség érzékelését legkésőbb 1969-re tehetjük. Almási Miklós egy 1970-es, a *Filmkultúrában* megjelent cikke a „vakrepülés” vagy „az átmenet, a balsikerekkel és kockázatos kísérletekkel teli keresés korát”, azaz a válság kezdetét 1969-ben bemutatott filmekkel példázza.⁸ Ugyancsak ezt támasztja alá a *Társadalmi Szemle* 1970/8–9. száma, amely a magyar film válságát elemzi. Ettől fogva a sajtóban sorra jelennek meg a magyar film hanyatlásáról és válságáról szóló írások. Hasonló mondatot találunk a *Kortárs* egy 1973-as számában: „Nincs sem „aranykor”, sem „csőd”, sem „válság”.⁹ Egy évvel későbbi számában

ugyancsak a *Kortárs* egyik cikke az „aranykor” végének 1970-et jelöli meg.¹⁰ A kortárs megnyilatkozások alapján tehát a „60-as évek aranykorát” az 1965 és 1968 közötti négy évre tehetjük.

Ugyanakkor, ha ebből következően szeretnénk meghatározni ennek az aranykornak a filmes kánonját, a kép nagyobb szórást mutat. A gyakran említett „jelentős” filmek bemutatási éve kihúzódik akár 1963 és 1970 közé is. Még távolabbról nézve a kép még tágabb, és a nemzetközileg jól ismert magyar alkotások jelölik ki a határait. A *Le Monde Diplomatique* című francia folyóirat 2018. szeptemberi száma *A magyar film aranykora* címmel közöl írást, ahol a cikkíró az aranykor nyitányának Fábri Zoltán *Körhintáját* (1955), míg végpontját Mészáros Márta *Napló gyermekeimnek* (1982) című művét jelöli meg, mely utóbbiról azt írja, hogy ez volna a magyar film egyik utolsó nagy filmje.¹¹ Ha tehát a 60-as évek kánonjáról beszélünk, kérdés az, hogy az „aranykor” kánonját értjük-e ezen vagy azokat a 60-as években készült filmeket, amelyek a kritikai kánonban megmaradtak. Még ha a két halmaz nagymértékben fedi is egymást, nem pontosan ugyanazokat a filmeket találjuk a két halmazban.

A listák és a kánon

Minden, kereskedelmileg jelentős kulturális ágazatban készülnek toplisták, melyek mutatják a kurrens közönségítéletet a jelen vagy a múlt műveit illetően. A filmben 1958 óta léteznek ilyen toplisták. Az internet korában ezek a listák megszorodtak, ami számunkra azért kedvező, mivel képet kaphatunk a több évtizedes időeltérés hatásáról a kánonra, valamint megláthatjuk a „populáris” és a „hivatalos” listák közötti különbséget.

Három, „hivatalosnak” nevezhető kanonizáló lista létezik a magyar filmekre vonatkozóan. Az elsőt 1968-ban készítette a Magyar Film- és Tévéművészek Szövetsége. Ezen a listán csak a háború óta készült, tehát lényegében az 1946 és 1968 közötti korszak filmjei szerepelnek. Ugyanakkor ezt tekinthetjük a „hivatalos” kortárs listának. Ezen hat 60-as évekbeli film szerepel:

Sodrásban (1963),
Szegénylegények (1965),
Tízezer nap (1965),
A tizedes meg a többiek (1965),
Hideg napok (1966),
Apa (1966).

Azonnal látjuk a listán, hogy az „aranykor” 1965–66-os kezdő időpontját tükrözi, és elsősorban a korban nem-

zetközileg legdíjazottabb filmeket tartalmazza (kivéve *A tizedes meg a többiek*).

A következő „hivatalos” lista csak 2000-ben készült, ugyancsak tizenkét filmet tartalmazott, de itt már szerepelnek a háború előtti és a 60-as évek után készült filmek is, ezért, érthető módon, kevesebb hely jut rajta a 60-as éveknél, és csupán két film került be:

Szegénylegények,
Apa.

A harmadik „hivatalos” lista, amelyet ugyancsak a Magyar Film- és Tévéművészek Szövetsége állított össze, 2009-ben készült, az UNESCO felkérésére. Ez tizenöt filmet tartalmaz, ezért figyelemre méltó, hogy három 60-as évekbeli filmet tartalmaz a korábbi kettő helyett.¹² Ezek:

Szegénylegények,
Apa,
Hideg napok.

A következő lista már csak „félhivatalos”, még mindig nem tükrözi a közönség preferenciáját, és a szakmai közvéleménynek is csak egy részét képviseli, viszont ötvenhárom filmet tartalmaz, ami sokféle alkotás bevonására ad lehetőséget. 2012-ben a Magyar Művészeti Akadémia tagjainak szavazatai alapján választotta ki a magyar film-történetből ezt az ötvenhárom filmet, amelyeket részletesen bemutattak egy-egy vendég meghívásával, és a televízióban is levetítették őket. Ebben az eseménysorozatban nyilvánvaló a kanonizálási szándék. Ezek közül a következő filmek készültek a 60-as években:¹³

Hideg napok,
Szegénylegények,
Két félidő a pokolban (1961),
Feldobott kő (1968),
Oldás és kötés,
Pacsirta (1965),
A tanú (1969),
A tizedes meg a többiek,
Egy magyar nábob (1966),
Kárpáthy Zoltán (1966),
Csillagosok, katonák (1967),
Húsz óra (1965),
Tízezer nap,
Sodrásban.

A megelőző listákhoz képest figyelemre méltó, hogy két vígjáték és két kosztümös kalandfilm is szerepel a listán. Ugyanakkor ebből a négy listából megállapíthatjuk a 60-as évek legfőbb kanonikus műveit. Először is megállapítható, hogy a *Szegénylegények* az a film, amely egyetlen hivatalos listáról sem hiányzik 1968 és 2014 között, a *Hideg napok* és az *Apa* háromszor, a *Tízezer nap* és a *Sodrásban*, valamint *A tizedes meg a többiek* pedig kétszer szerepel a négy listán. A különböző tágasságú szakmai közvélemény az általuk összeállított listák alapján negyvenhat éven keresztül ezt a hat filmet tartotta a legkevésbé megkérdőjelezhetőnek a 60-as évek filmes korszakából. A hat film közül a *Sodrásban* kivételével mindegyik 1965–66-ban készült vagy akkor mutatták be. A hivatalos kánon maga tehát konzisztens módon az „aranykor” kezdetének időpontjára tehető. Ez a konzisztencia teszi érthetővé, miért tűnt ennyire egyértelműen ennek a két évnek a termése „aranykornak”, hiszen ritka, hogy két, egymást követő évben – jelen esetben harminckilenc filmből – hat ilyen erős kánonképző erővel bírjon úgy, hogy ez már a kortársak szemében is egyértelműen látszik.

Természetes, hogy a legutolsó, hosszabb lista szórtaabb képet mutat, de ha a különféle közönségzavazatokra alapozott publikus listákat nézzük, a kép már meglehetősen változatos lesz. Egy 2013-ban készített tízes lista a 60-as évek filmjeiből a következő filmeket mutatja:¹⁴

1. *Két félidő a pokolban (1961),*
2. *Sodrásban (1963),*
3. *Szegénylegények (1965),*
4. *A tizedes meg a többiek (1965),*
5. *Tízezer nap (1965),*
6. *Apa (1966),*
7. *Hideg napok (1966),*
8. *Egri csillagok (1968),*
9. *Feldobott kő (1968),*
10. *A tanú (1969).*

A hat „mag-film” itt kiegészül egészen korai és késői 60-as évekbeli filmekkel, valamint egy újabb kosztümös kalandfilmmel. Még változatosabb képet mutat egy olyan lista, amely öt filmes oldal közönségének szavazatait átlagolva állítja sorrendbe a száz legnépszerűbb magyar filmet:¹⁵

Oldás és kötés,
Sodrásban,
A koppányi aga testamentuma (1967),
Kárpáthy Zoltán,

Szegénylegények,
Mici néni két élete (1963),
Egri csillagok,
Egy magyar nábob (1966),
Hattyúdál (1964),
Pacsirta (1965),
Felmegyek a miniszterhez (1962),
Hús óra (1965),
Hideg napok,
Butaságom története (1965),
Két félidő a pokolban,
Isten hozta, őrnagy úr! (1969),
Tüskevár (1967),
A tizedes meg a többiek,
A tanú.

Egyrészt azt látjuk, hogy a kánon „magjából” hiányzik az *Apa* és a *Tízezer nap*, viszont szép számmal kerültek be szórakoztató filmek. Sőt, a tizenkilenc filmből tizenegy, tehát a többség már nem a komoly drámai vagy modernista művészfilm, hanem a műfaji filmek közé tartozik. Ez a tendencia még jobban látszik a következő listákon. Az IMDb magyar filmes tízes toplistája összesen öt filmet tartalmaz a 60-as évekből:¹⁶

A tizedes meg a többiek,
A tanú,
Két félidő a pokolban,
Pacsirta,
Isten hozta, őrnagy úr!

Nagyon hasonlít erre a Filmmúzeum csatorna a nézők szavazatai alapján összeállított ugyancsak tízes listája, mely ugyancsak öt filmet tartalmaz a 60-as évekből:¹⁷

A tanú,
A tizedes meg a többiek,
Egri csillagok,
Oldás és kötés,
Isten hozta, őrnagy úr!

Ezek a listák már csupán egyetlen olyan film van, amely szerepelt a kortárs, valamint a későbbi szakértői listákon: *A tizedes meg a többiek*. A legutolsó harmincas listán pedig már egyetlen művészfilm sem szerepel a korszakból:¹⁸

A kőszívű ember fiai,
Egri csillagok,

A tizedes meg a többiek,
Kárpáthy Zoltán.

Úgy tűnik tehát, hogy kétféle kánon fut egymás mellett a 60-as évek magyar filmjét tekintve. Egy szakmai, elsősorban a művészfilmeket szem előtt tartó, amelynek a középpontjában öt film áll: *Szegénylegények*, *Hideg napok*, *Apa*, *Sodrásban*, *Tízezer nap*, és létezik egy populáris kánon, amelynek a középpontjában az *Egri csillagok*, a *Kárpáthy Zoltán*, a *Kőszívű ember fiai*, *A tanú* áll. A két kánont pedig *A tizedes meg a többiek* köti össze, amely mind a kettőben szerepel. Ez a kettősség azért érdekes, mert már a korabeli kritikai közvélemény is épp ezeket a szórakoztató filmeket emelte ki mint a műfaj jelentős képviselőit, természetesen *A tanún* kívül, amely nem kerülhetett közönség elé.¹⁹ Tehát nem arról van szó, hogy utólag átértékelődött a kánon, hanem arról, hogy ezek voltak azok a maguk korában is elismert filmek mind a populáris, mind a művészfilmes ízlés szerint, amelyek később kanonizálódtak. Nyilvánvaló, hogy a későbbi közönségzavazatok inkább az elsőt, míg a szakmai szavazatok mind a kettőt nyilvántartják. Figyelemre méltó továbbá, hogy mind a két kategória filmjei ugyanabban a korszakban, 1965–68 között készültek, mint a művészfilmes kánon alapfilmjei. Ez újabb adalék ahhoz a megállapításhoz, hogy a 60-as évek „aranykora” lényegében négy évet ölel föl: 1965 előtt és 1968 után elvéve találunk olyan filmeket, amelyek részei lennének ennek a kánonnak. Az „aranykort” megelőző, leginkább kanonizált filmek: *Két félidő a pokolban* (1961), *Oldás és kötés* (1963), *Sodrásban* (1963). A „hanyatlás” korának leginkább kanonizált filmjei *A tanú* (1969), *Isten hozta, őrnagy úr!* (1969).

Díjak

A fesztiváldíjak ugyan fontos szerepet játszanak a kánonképzésben, ugyanakkor a kortárs ízlést jelzik, ezért nem sok ráhatásuk van a későbbi megítélésre. A következő lista csak a rendezői, forgatókönyvírói vagy a film egészére kapott díjakat sorolja fel.

1961

Alba Régia (Aranyérem, Moszkva),
Két félidő a pokolban (Magyar filmkritikusok díja),
Megszállottak (Magyar filmkritikusok díja).

1962

Angyalok földje (Magyar filmkritikusok díja, Boston: nagydíj, Mar del Plata: nagydíj, FIPRESCI különdíj, Cannes, ifjúsági filmek fesztiválja: oklevél, Monza: Vaskorona-díj),
Legenda a vonaton (Moszkva: ezüstérem).

1963

Hogy állunk, fiatalember? (Róma, Velence, Cannes ifjúsági filmfesztiválok díjai),
Nappali sötétség (Cork, Locarno),
Oldás és kötés (Magyar filmkritikusok díja),
Pacsirta (Cork),
Párbeszéd (Magyar filmkritikusok díja),
Sodrásban (Karlovy Vary, Edinburgh, Magyar filmkritikusok díja, Pesaro).

1964

Álmodozások kora (Filmszemle különdíj, Locarno),
Így jöttem (Filmszemle).

1965

Gyerekbetegségek (Tunisz, Moszkva, Teherán, Phnom Penh),
Hús óra (Filmszemle, Moszkva, Róma),
Szegénylegények (Filmszemle, Locarno, London),
A tizedes meg a többiek (Filmszemle),
Tízezer nap (Filmszemle, Cannes).

1966

Apa (Magyar filmkritikusok díja, Cannes, Acapulco, Locarno, Moszkva, Valladolid),
Egy magyar nábob (Barcelona),
Fügefalevél (Filmkritikusok díja),
Hideg napok (Karlovy Vary, Filmkritikusok díja, filmszemle, Cork, Adelaide),
Hogy szaladnak a fák (Filmszemle),
Kárpáthy Zoltán (Barcelona),
Utószezon (Velence).

1967

Bohóc a falon (Filmszemle, Karlovy Vary, Phnom Penh),
Csillagosok, katonák (Filmszemle, Párizs, Adelaide),
Egy szerelem három éjszakája (Buenos Aires, Mar del Plata),
Nyár a hegyen (San Sebastian),
Szevasz, Vera (San Sebastian),
Ünnepnapok (Mannheim).

1968

Csend és kiáltás (Avellino, Magyar filmkritikusok díja),
Eltávozott nap (Valladolid),
Falak (Filmszemle, Filmkritikusok díja),
Feldobott kő (Filmszemle, Filmkritikusok díja),
Fényes szelek (Filmkritikusok díja, Adelaide),
Pál utcai fiúk (Oscar-jelölés, Teherán, Moszkva),

Próféta voltál, szívem (Rio de Janeiro),
Tiltott terület (Filmkritikusok díja).

1969

Az idő ablakai (Trieszt),
Sirokkó (Atlanta),
Szemüvegesek (Locarno),
Szeressétek Odor Emiliát (Taormina),
A varázsló (Gijón),
Virágvasárnap (Filmszemle, Hyeres).

1965 után stabilizálódott az évi öt-hat díjazott film, de ebbe beleszámít, hogy 1965-ben indult a magyar játékfilmszemle, ami megsokszorozta az elnyerhető díjak számát. Ha csak a külföldi díjakat nézzük, akkor azt kapjuk, hogy 1960-ban nulla, 1961-ben egy, 62-ben három, 63-ban négy, 64-ben egy, 65-ben négy, 66-ban öt, 67-ben hat, 68-ban öt, 69-ben hat film kapott nemzetközi díjat. Különösen érdekes, hogy 1968–69-ből a későbbi kánonban szereplő filmek egyike sem szerepel a nemzetközi díjazottak sorában, sőt, magyar díjat is csak az *Isten hozta, őrnagy úr!* kapott, színészi alakításra. Ebben a két évben tizennégy film nyert valamilyen külföldi díjat, és csupán a *Feldobott kő* szerepel két későbbi listán. Ugyancsak említésre méltó, hogy a korszak második legnépszerűbb vígjátéka, az „aranykor” az ötödik legnézettebb, és a magyar filmtörténet utolsó olyan filmje, amelyik meghaladta a hárommilliós nézettséget, *A veréb is madár* (1968), semmilyen népszerűségi vagy kritikai kanonizáló listán nem szerepel.

Kritikai fogadtatás

A toplisták és a díjazás mellett a kritikai fogadtatás is fontos részét képezi a kánonnak. Noha a kritikák alapján kialakított kép nagyon bizonytalan és többnyire ellentmondásos, bizonyos filmek egy-egy nagyobb tekintélyű kritikus megnyilatkozása révén kerülnek be a kritikai köztudatba mint „fontos” vagy „jó” filmek annak ellenére, hogy nincs mögötte számszerűsíthető pozitív kritikai tömeg, sőt, sok esetben a számszerűségek épp ellenkező előjelűek is lehetnek. A magyar filmkritikusok díja azt a legtágabb kritikus közvéleményt jelenti, amit csak nagyon ritkán írhat felül egy-egy különvélemény, és általában ezekből a filmekből szűrődik le az utókor számára a kanonizált filmek listája.

Ha csak a „nagydíjakat”, a „rendezői díjakat”²⁰, valamint a „különdíjakat” vesszük, akkor a 60-as évek – és nemcsak az „aranykor” – kritikai kánonja a következőképp alakul (zárójelben a díj típusa n = nagydíj, r = rendezői díj, k = különdíj):

Két félidő a pokolban (r),
Megszállottak (r),
Oldás és kötés (r),
Nehéz emberek (n),
Az életbe táncoltatott lány (k),
Párbeszéd (k),
Sodrásban (r),
Hús óra (n),
Szegénylegények (n),
A tizedes meg a többiek (k),
Hideg napok (n),
Apa (k),
Csillagosok, katonák (n),
Tízezer nap (k),
Falak (n),
Csend és kiáltás (n).

A kritikusok korabeli ítéletei legnagyobb részben egybeesnek a későbbi listák főbb nem szórakoztató filmjeivel. Egyrészt nyilvánvaló, hogy ez a filmművészeti és nem a közönségizlést tükrözi, tehát a főbb szórakoztató filmek hiányoznak – kivéve a *Tizedes meg a többieket* –, másrészt több olyan film van benne, amely a korabeli társadalmi fontosságukat tükrözi, de a maradandó esztétikai értéket hordozó kanonikus filmek listájából már kiestek. Ezek:

Megszállottak,
Párbeszéd,
Nehéz emberek,
Falak.

Mind a négy alkotás úgynevezett közéleti film, konkrét, korabeli társadalmi/morális konfliktusokról szól, nagyon alacsony elvontsági szinten, a négyből három esetben történelmi háttér nélkül. De épp az ilyen típusú filmek nyomán alakult ki a 60-as évek filmjeinek társadalmi részvételű filmtípusának a képe, amelyet a *Falak*-kal kapcsolatban „cselekvő filmnek” is neveztek a 60-as évek végén,²¹ és amelynek az eltűnését vagy hanyatlását már 1969 után kifogásolta a kritika. Király István például 1983-ban így ír a *Megáll az időben* ábrázolt 60-as évek eleji korszak kapcsán: „Hiszen a *Nehéz emberek*, a *Megszállottak*, a *Hús óra* és a Váci-versek időszaka volt ez. Egy új gondolkodó forradalmiság növekedett fel, a hétköznapi forradalmisága: a szocialista reformgondolat.”²² A *Megszállottak* és a *Nehéz emberek* hiába nem szerepel egyetlen késői vagy akár korabeli toplistán sem, a korszak társadalomtörténetének szempontjából

kulcsfilm, ahogy a *Falak* is. Ugyanezeket a filmeket említi a *Kortárs* egy 1971-es cikke is mint a közéleti filmek 60-as évekbeli alapmintáit: „... az *Érik a fény*, a *Kitörés*, a *Staféta* is olyan művészeti produktum, amely újra keresi a kapcsolatot a közélettel, s amely szerves folytatása annak, amit a *Megszállottak*, a *Nehéz emberek*, a *Hús óra*, a *Falak*, az *Ismeri a szandi mandit?* vagy a *Tiltott terület* oly erőteljesen indítottak el és képviseltek.”²³ Kelecsényi László pedig húsz év távlatából visszatekintve a filmcímeket a korabeli közbeszéd részének látta: „... *megszállottak*, és *nehéz emberek* készítették akkor filmjeinket, elszántan harcolva a fejlődést akadályozó tényezők, a *falak* ellen”²⁴.

A 60-as évek kánonja így háromrétegű. Az első a megszülető és legjobb szerzői filmek kánonja, amelynek a csúcán a *Szegénylegények*, a *Hideg napok* és az *Apa* áll. Ebbe a csoportba tartozik a *Két félidő a pokolban*, a *Sodrásban*, az *Oldás és kötés*, a *Tízezer nap*, a *Feldobott kő*, a *Csillagosok, katonák*. A második a minőségi és népszerű közönségfilmek kánonja, amelynek vezérfilmjei az *Egri csillagok*, az *Egy magyar nábob* és a *Kárpáthy Zoltán*, valamint *A tanú*. Ebbe a csoportba tartozik még a *Koppányi aga testamentuma* és az *Isten hozta, őrnagy úr!* A kettőt összeköti a *Tizedes meg a többiek*, amely valószínűleg a 60-as évek a korban és később is legismertebb és legemblemikusabb filmje is lett. Valószínű, hogy ha *A tanút* nem tiltják be, akkor *A tizedes meg a többiek* mellett ez lenne a másik a maga korában és az utókor számára is legemblemikusabb 60-as évekbeli film.

Ugyanakkor, viszont, ha a televíziós játszások számát nézzük, népszerűségben *A kőszívű ember fiai* az, amely messze kimagaslik a 60-as években készült közönségfilmek mai népszerűségi listáján: csak 2005 és 2019 között huszonkét alkalommal vetítette le valamelyik televíziós csatorna, miközben az *Egri csillagok*at tizenhét, *A tizedest* és a *Kárpáthy Zoltánt* tízszer, *A tanút* pedig kilencszer. Érdekes módon, miközben egyetlen hivatalos listán sincs rajta, *A kőszívű ember fiai* a 60-as évek legnézettebb filmje volt (6,635 millió néző), és úgy tűnik, ez máig így maradt. Az *Egri csillagok* a maga 4,5 milliós nézettségével a 60-as évek harmadik legnézettebb filmje volt, és a mai televíziós játszások alapján a második legnépszerűbb 60-as évekbeli film.

A kánon harmadik rétege pedig a „cselekvő film” kánonja, amelynek legemblemikusabb alkotásai a *Megszállottak*, a *Nehéz emberek*, a *Hús óra* és a *Falak*. Több más film is készült ebben a kategóriában, de nem mondható, hogy azok belekerültek volna a filmtörténeti kánonba.

Miért tűnik tehát „aranykornak” a 60-as évek második felének pár éve a magyar filmtörténetben? Azért, mert egyszerre több kulturális rétegben, a populáris, a magas művészeti és a politikailag elkötelezett, filmeket kedvelő közönségizlést kielégítő jelentős filmeket termelt ki párhuzamosan és viszonylag nagy számban. Csak egy ehhez hasonló, a közönség minden rétegéhez magas minőségű műveket eljuttató korszak tűnhet és maradhat „aranykor”.

JEGYZETEK

- 1 Az írás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFI) által támogatott, 116708 azonosítószámú, *A magyar film társadalomtörténete* című kutatás része.
- 2 Lásd MARX József: *Mit tehet egy stúdió egy szál magában?* = *Filmvilág*, 1980, 4. sz., 28–30.
- 3 *Ahogy a filmrendező látja. Négy szemközt Ranódy Lászlóval* = *Film, Színház, Muzsika*, 1961, 31. sz., 5.
- 4 *Képes Újság*, 1967. 45. sz., 11.
- 5 KÁRPÁTI György: *Az aranykor klasszikusa* = *Magyar Nemzet*, 2014. július 1.
- 6 *Egyetemi Lapok*, 1964. április 3., 12. sz.
- 7 BENEDEK Miklós: *Nem válság és nem aranykor* = *Népszabadság*, 1970. május 17.
- 8 ALMÁSI Miklós: *Változó pozíció – változatlan célok* = *Filmkultúra*, 1971, 3. sz., 5.
- 9 FÜLEKI József: *Jegyzetek filmekről* = *Kortárs*, 1973, 6. sz., 1025.
- 10 TARJÁN Tamás: *Megjegyzések a magyar film helyzetéről* = *Kortárs*, 1974, 2. sz., 328.
- 11 BENALLAL, Mendi: *L'age d'or du cinéma hongrois. Le Monde Diplomatique*. 2018, 9.
<https://www.monde-diplomatique.fr/2018/09/BENALLAL/59025>
- 12 UNESCO-listára javasolt legjobb magyar filmek. 2009. január 1.
<http://www.unesco.hu/kommunikacio-informacio/unesco-listara-javasolt>
- 13 *Az 53 magyar filmről...* = Magyar Művészeti Akadémia / mma.hu
https://www.mma.hu/53-magyar-film?p_p_id=eventlistportlet_WAR_mmaportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-7&p_p_col_count=1&_eventlistportlet_WAR_mmaportlet_eventListFilterKeywords=&_eventlistportlet_WAR_mmaportlet_cur=1&_eventlistportlet_WAR_mmaportlet_delta=5&_eventlistportlet_WAR_mmaportlet_keywords=&_eventlistportlet_WAR_mmaportlet_advancedSearch=false&_eventlistportlet_WAR_mmaportlet_andOperator=true&_eventlistportlet_WAR_mmaportlet_resetCur=false
- 14 VILLÁNYI Dani: *Top 10 magyar film az ,60-as évekből* = *Life. Kultúra*, 2013. június 24.
<https://www.life.hu/kultura/20130621-mozi-szorakozas-program-10-magyar-film-az-60as-evekbol.html>
- 15 [Dulkap]: *Top 100 Magyar Film* = *Magyar Filmadatbázis*, 2016. május 3.
<https://www.mafab.hu/article/top-100-magyar-film-3025>
- 16 [Selu]: *A 10 legjobb magyar film* = *IMDb*, 2017. augusztus 8.
<https://www.imdb.com/list/ls020734256/>
- 17 SZEKERES Viktor: *Megvan minden idők 10 legjobb magyar filmje* = *Sg.hu. Informatika és tudomány*, 2010. november 27.
<https://sg.hu/cikkek/film/78474/megvan-minden-idok-10-legjobb-magyar-filmje>
- 18 *A 30 legjobb magyar film. Ezek a ti kedvenc magyar filmjeitek* = *Szeretlek Magyarország. szmo.hu*, 2015. november 25.
<https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/a-30-legjobb-magyar-film/>
- 19 ALMÁSI: *i. m.* (1971), 9.
- 20 A „rendezői díj” és a „nagydíj” alternatív elnevezések, egyik évben ennek, másik évben annak nevezték, csupán 1965-ben adtak ki egyszerre „rendezői díjat” és „nagydíjat”.
- 21 BIKÁCSY Gergely: *Reformerek és karavánok* = *Beszélő*, 1997, 11. sz.
<http://beszelo.c3.hu/97/11/21.htm>
- 22 KIRÁLY István: *Közös gondolkodás – közös felelősség. Meditáció egy film ürügyén* = *Kritika*, 1983, 3. sz., 6–7.
- 23 FÜLEKI József: *A mai valóság vonzásában* = *Kortárs*, 1971, 6. sz., 1003–1006.
- 24 KELECSÉNYI László: *Az új hullámtól az Oscar-díjig* = Budapest, 1985, 1–2. sz., 54–55.